

Teresa Janicka-Panek <https://orcid.org/0000-0001-7526-9002>

Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego

e-mail: tpanek@pusb.pl

Pedagogika babcinego serca, czyli o wspomagającej roli dziadków w procesie wychowania dziecka i młodszego ucznia

Streszczenie: Celem artykułu jest podzielenie się przemyśleniami na temat roli dziadków (pradziadków) w procesie wychowania dzieci – wnuków (prawnuików). W pojęciu rodziny mieszczą się działalność oraz zadania, jakie pełni rodzina na rzecz swoich członków; odgrywa ona zasadniczą rolę w zaspokajaniu wszystkich potrzeb niezbędnych do prawidłowego życia wśród bliskich. W rodzinie dziecko uczy się podstawowych umiejętności życiowych, tam nabywa wzorce zachowań i kształtuje się jego osobowość.

To, jaki będzie charakter kontaktów, komunikacji relacji dziadkowie–wnuki, zależy w głównej mierze od dziadków, od tego, jak pojmują swoją rolę w rodzinie i jak będą chcieli ją pełnić. W artykule podkreślono trzy główne typy związków między dziadkami a wnukami, zaproponowane przez K. Appelt.

Słowa kluczowe: rola dziadków, współczesna rodzina wielopokoleniowa, funkcje dziadków (babci i dziadka) w rodzinie

Rodzina i jej funkcje – wprowadzenie

Rozważając rolę dziadków/pradziadków w procesie wychowywania i współwychowywania wnucząt/prawnucząt, mam na myśli nie tylko akt realnego istnienia tych podmiotów, którymi są wymienione osoby, ale pragnę też zwrócić uwagę na to, co jest w nim specyficzne, i przeanalizować oraz zbadać, czy fakt, że podmiotem są właśnie

* Teresa Janicka-Panek – doktor, prof. PUB (Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego, Instytut Nauk Społecznych), wykładowca pedagogiki przedszkolnej i wczesnoszkolnej od 2007 roku, autorka i współautorka kilkunastu monografii, w tym tłumaczonych na język ukraiński; członek Kolegium Redakcyjnego czasopisma naukowego „Ridna Szkoła” (Kijów) i „Nowe Kolegium” (Uniwersytet w Charkowie), autorka kilkudziesięciu artykułów naukowych, ośmiu programów nauczania początkowego, podręczników dla uczniów klas I–III. Zainteresowania naukowe: pedagogika przedszkolna i wczesnoszkolna, dydaktyka, dydaktyka kształcenia zintegrowanego, pedagogika porównawcza, bezpieczeństwo i higiena pracy w placówkach oświatowych. Prezes OR Towarzystwa Uniwersytetów Ludowych w Piotrkowie Trybunalskim.

przedstawiciele najstarszego pokolenia w rodzinie, wnosi coś nowego w kształtujących się relacjach społecznych w tym niezwykle znaczącym środowisku wychowawczym, jakim jest dom¹. Dziadkowie i pradziadkowie współtworzą bezpośrednio lub pośrednio rodzinę wielopokoleniową i pełnią w niej istotne role. Wymieniani są w definicjach skupionych wokół pojęcia *rodzina*.

Strukturę rodziny określa się często jako: „liczbę i rodzaj pokrewieństwa członków rodziny (liczba dzieci, liczba innych krewnych), układ ich ról i pozycji społecznych, przestrzenne ich usytuowanie, siłę i układ więzi instytucjonalnych oraz psychicznych łączących poszczególnych członków rodziny, świadczących o większej lub mniejszej spójności rodziny, podział czynności oraz strukturę wewnątrzrodzinnej władzy i aurytetów, łączącą się dość ściśle z układem pozycji społecznych, a także wewnątrzrodziny rozkład miłości i względów oraz sieć wewnątrzrodzinnej komunikacji”².

Funkcje rodziny to cele, do których ona zmierza przez życie, działalność rodzinna oraz zadania, jakie pełni na rzecz swoich członków. W bogatej literaturze dotyczącej problematyki rodziny można znaleźć różne klasyfikacje funkcji. Między innymi, Zbigniew Tyszka wymienia ich dziesięć, ale łączy je w cztery zasadnicze grupy.

Większość klasyfikacji obejmuje zawsze te same bądź zbliżone cele, do których zmierza rodzina przez całe swoje życie. Dzięki funkcjom instytucjonalnym rodzina wtapia się i współpracuje z innymi rodzinami oraz grupami, tworząc społeczeństwo. Dzięki funkcji trwałości i zmienności zachowana jest prokreacja, socjalizacja i funkcja miłości. Rodzina powinna pełnić różnorodne funkcje wychowawcze, które będą przejawiały się na zewnątrz różnym stylem wychowania. Ważną rolą jest przekazywanie dziedzictwa kulturowego rozumianego jako nauczanie elementarnej wartości kultury ludzkiej. Rolą rodziny w sferze psychiczno-uczuciowej jest zagwarantowanie dziecku miłości, ofiarności i bezinteresowności. To także okazywanie szacunku, zaufania i pomocy. Na sferę społeczno-kulturalną składają się wartości społeczne, tradycje i obyczaje, jakie przekazywane są z pokolenia na pokolenie. To także przekazywanie dobrych zachowań, reagowanie na wzorce. W sferze świadomościowo-moralnej to uświadamianie potrzeby znajomości norm panujących w danej społeczności. Normy, które przekazują rodzice, najczęściej realizowane są przez ich dzieci i stanowią kodeks określający, co jest dobre, a co złe i co jest warte naśladowania. Według Jacka Marka Nogowskiego rodzina spełnia trzy podstawowe funkcje: prokreacyjną, wychowawczą i ekonomiczną³.

¹ Przyjęto rozumienie znaczenia *osoby* w aspekcie filozoficznym, co w interesujący sposób przedstawia W. Starnawski, powołując się na myśl Jana Pawła II. Zob. W. Starnawski, *Pedagogia osoby Jana Pawła II: interpretacja egzystencjalna*, Centrum Myśli Jana Pawła II: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2020, s. 35.

² Z. Tyszka, *Rodzina we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2002, s. 33.

³ J.M. Nogowski, *Rodzina – jej funkcje i zagrożenia*, „Studia Elckie” 2015, t. 17, nr 1/4, s. 161.

Dla opisywanego zagadnienia istotny wydaje się styl wychowania w rodzinie. Najczęściej wyróżnia się cztery następujące style wychowania, zawierające przestrzeń na włączenie się dziadków:

- obojętny, gdy nie stawia się żadnych wymagań i nie stwarza się dzieciom oraz młodzieży emocjonalnego oparcia w rodzinie;
- naiwny, gdy rezygnuje się z wymagań, chociaż rodzice usiłują stworzyć ciepłą atmosferę w rodzinie i są zaangażowani emocjonalnie;
- paradoksalny, gdy rodzice stawiają co prawda wymagania, ale nie zabezpieczają emocjonalnego klimatu i uczuciowego wsparcia;
- dojrzały, gdy jasne wymagania łączą się z gotowością do rzeczywistego dyskursu z dziećmi i tworzenia osobowego ciepła w rodzinie.

Rodzina swoim zachowaniem odgrywa zasadniczą rolę w zaspokajaniu wszystkich potrzeb niezbędnych do prawidłowego życia wśród bliskich i całego społeczeństwa. To w rodzinie dziecko uczy się podstawowych umiejętności życiowych i nabywa wzorce zachowań. Tu formułuje się jego osobowość.

Ważne są wzorce, które dziecko obserwuje w domu, a nie wiedza i przepisy, które wpajane są dziecku. Jak zauważają Krystyna Ostrowska i Maria Ryś „rodzinne środowisko, które tworzą mama i tata, określane jest mianem klimatu rodziny”⁴. Ważna jest wzajemna miłość, okazywanie sobie szacunku i wartości, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Środowisko wychowawcze to także metody i techniki, którymi posługują się rodzice i dzieci, chcąc osiągnąć jakiś osobisty czy pozaosobisty cel⁵. Tam też dokonują się procesy socjalizacyjne, które są związane ze zjawiskiem dziedziczenia wartości i przystosowaniem ich do czasów współczesnych. Osoba, która pozbawiona jest przywiązania do wartości, ocenia i wartościuje ludzi, ich zachowania i reakcje tylko ze względu na korzyści oraz przyjemności. Ważne jest, aby młody człowiek umiał w przyszłości rozpoznawać i wybierać to, co wartościowe i dobre, a nie łatwe i przyjemne.

Wychowanie rodzinne, które wyraża się między innymi odpowiedzialnością za drugiego człowieka, okazuje się miłością, mądrością i doświadczeniem starszych ludzi. Te oddziaływania sprawiają, że dla dziecka rodzina jest najważniejszym miejscem rozwoju, edukacji, zaspokajania potrzeb fizjologicznych (sen, głód), potrzeb ludzkich (miłości, samorealizacji, poczucia bezpieczeństwa i akceptacji). Wszystkie warunki, jakie tworzy rodzina, wzmacniają proces rozwoju dziecka.

Przeobrażenia, jakie dokonują się na przestrzeni lat, są następstwem przemian społeczno-gospodarczych zmieniającego się nieustannie świata. Te przemiany dodatkowo formułują nowe funkcje w procesie socjalizacji głównie najmłodszych członków rodziny. Wpływ tych czynników makrostrukturalnych powoduje, że role małżonków

⁴ K. Ostrowska, M. Ryś (red.), *Wychowanie do życia w rodzinie*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1999, s. 159–160.

⁵ Tamże.

ulegają zmianie. Rozwój osobowości dzieci, ich poglądy, wartości czy przekonania zależne są od systemu wartości uznawanego w domu oraz bazy materialno-bytowej.

Współcześnie występują rodziny partnerskie, w których oboje rodzice pracują zawodowo i w równym stopniu odpowiadają za rozwój rodziny. Jednakowo dzielą się obowiązkami i w równej mierze biorą odpowiedzialność za wychowanie swoich dzieci. Ten model rodziny nosi nazwę nowoczesnej, nuklearnej lub quasi-heterogenicznej. Zmiany w społeczeństwie (urbanizacja, procesy przekształceń w gospodarstwie) przyniosły także zmiany we współczesnych rodzinach. Wielu rodziców opóźniło czas rodzenia dzieci, stawiając na pierwszym miejscu swoją karierę zawodową lub inne czynniki osobiste. W konsekwencji relacje między rodzicami, rodziną, krewnymi i dziećmi uległy osłabieniu, a w niektórych przypadkach nawet pogorszeniu.

Dziadkowie a wychowywanie wnuków

Każdy człowiek pełni w życiu różne role społeczne, począwszy od roli małego człowieka, a skończywszy na roli dziadków (babci i dziadka)⁶. Zajmowana wraz z wiekiem pozycja społeczna narzuca jednostce reguły zachowania czy postępowania właściwe do zajmowanej pozycji. Dla większości ludzi najważniejsze są role rodzinne i zawodowe⁷. Role te najczęściej muszą być uwarunkowane więzami krwi. Bycie dziadkami/pradziadkami ma szczególne znaczenie, ponieważ zdarza się, że związane jest z procesem socjalizacji wnuków/prawnuków. Sposób bycia babcią lub dziadkiem w dużej mierze zależy od środkowego pokolenia, czyli rodziców.

Dla seniorów rodzina jest naturalnym środowiskiem wzrastania, ważne są więzi zarówno genealogiczne, jak i emocjonalne. Dlatego relacje pomiędzy wnukami a dziadkami są bezcenne. To oni często kochają miłością bezwarunkową i bezgraniczną, łagodzą konflikty dzieci z rodzicami. Pozycja dziadków na przestrzeni dziejów bardzo się zmieniła. Choć model rodziny wielopokoleniowej i wielodzietnej odchodzi w niepamięć, to i tak dziadkowie są ważnym podmiotem rodziny.

Obecni dziadkowie to często osoby aktywne zawodowo, spełniające swoje marzenia z młodości, młode duchem i sprawne fizycznie, korzystające z form wypoczynku, rekreacji i posługujące się nowoczesną technologią. Są wśród nich także osoby, które niekiedy nie potrafią pogodzić się ze starzeniem, którym starość wydaje się upokarzająca. Niemniej jednak obecność dziadków/pradziadków w rodzinie jest potrzebna, a właściwe kontakty z dziećmi sprawiają, że starsi przeżywają swoje życie jako wartościowe, a najmłodszy zdobywają dodatkowe doświadczenia.

⁶ Pod pojęciem dziadków (babci i dziadka) rozumiem także następny ich status, tj. pradziadków (prababcie i pradziadka).

⁷ B. Zięba-Kołodziej, *Rola dziadków w życiu rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2012, s. 136.

To, jaki będzie charakter kontaktów, komunikacji w relacjach dziadkowie–wnuki, zależy w głównej mierze od dziadków, od tego, jak pojmują swoją rolę w rodzinie i jak będą chcieli ją pełnić. Dużo zależy jednak także od ich dzieci, od tego, czy pozwolą na częste i bezpośrednie kontakty dziecka z dziadkami i czy będą potrafili dostrzegać w nich pozytywne aspekty.

W literaturze psychologicznej Karolina Appelt wyróżnia trzy główne typy związków między dziadkami a wnukami:

1. Związek zdystansowany – dziadkowie to „mało znani dalecy krewni”, kontaktują się z wnukami stosunkowo rzadko i mają niewielki bezpośredni wpływ na ich życie, co jest wynikiem fizycznego lub/i emocjonalnego oddalenia. Ich stosunek do wnuków jest chłodny i zdystansowany. Nie postrzegają roli dziadka/babci jako znaczącej w ich życiu, są skupieni na sobie samych, karierze zawodowej, samorealizacji.
2. Związek zaangażowany – dziadkowie są „troskliwymi opiekunami”, współwychowują wnuki, są aktywnie zaangażowani w opiekę nad nimi, często zastępują zajętych głównie pracą rodziców. Nierzadko, pochłonięci troską o wnuki, zapominają o własnych potrzebach i zainteresowaniach.
3. Związek towarzyski – dziadkowie to „mądrzy towarzysze”, budują ciepłe relacje ze swoimi wnukami, poświęcają im dużo czasu, często je rozpieszczają, ale nie podejmują związanych z opieką nad nimi obowiązków, nie zastępują rodziców. Znajdują równowagę pomiędzy troską o innych a troską o siebie, swoje potrzeby i ulubione aktywności⁸.

We współczesnym świecie można zaobserwować zróżnicowanie rozwojowe dziadków, jak również ich dzieci. Ich rozwój zawodowy i prywatny wymusił zmianę życia. Współcześni młodzi ludzie coraz częściej życie zawodowe stawiają ponad życie rodzinne. Także współcześni dziadkowie są bardziej aktywni zawodowo, mają swoje zainteresowania lub angażują się w różne sfery życia społecznego. Wielu z nich, przechodząc na emeryturę, podejmuje dodatkowe formy zarobkowania lub spełnia się w działalności na rzecz innych (wolontariat, działalność społeczna).

Rola dziadków w rodzinie

Bycie dziadkiem czy babcią zależy od pozycji społecznej, jaką zajmuje człowiek, od oczekiwań społecznych, ale także, a może przede wszystkim, od samego człowieka – jego życiowej i społecznej aktywności, zaangażowania w kreację siebie i od ilości czasu wolnego, jaki można podarować innym, również od motywacji do podejmowania

⁸ K. Appelt, *Współcześni dziadkowie i ich znaczenie dla rozwoju wnuków*, [w:] A. Brzezińska, K. Ober-Łopatka, R. Stec, K. Ziółkowska (red.), *Szanse rozwoju w okresie późnej dorosłości*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2007.

nowych ról, odpowiedzi na sytuację życiową⁹. Dlatego też przyszli dziadkowie nie zawsze są zadowoleni z informacji o tym, że zostaną dziadkami; potrzebują czasu, by oswoić się z nową, dodatkową rolą.

Słownik języka polskiego definiuje znaczenie babci i dziadka następująco: „babcia – pieśczożliwie o babce – matce ojca lub matki, także o starej kobiecie, staruszce”; „dziadek – ojciec ojca lub matki, stary mężczyzna, staruszek”¹⁰. Teresa Kukołowicz, opisując dziadków, uważa, że są to osoby, które kształtują u wnuków ich tożsamość rodzinną, regionalną i narodową, przekazują historię swojego życia, podtrzymują kulturę wyrażającą się w pewnych prawdach życiowych, przyczyniają się do zachowania różnych obyczajów w rodzinie, są ośrodkiem rodzinnej informacji, a także moralnego i materialnego oparcia oraz pomocy dzieciom i wnukom¹¹.

Oddziaływanie rodziny, a w szczególności dziadków, ma pozytywny wpływ na rozwój psychofizyczny dziecka i jest on ważny już na samym początku życia, gdzie dziecko przebywa w gronie najbliższych mu osób. Pierwszymi i chyba najważniejszymi osobami – wzorcami – są rodzice, rodzeństwo i dziadkowie. To oni wpływają na zachowania dzieci, na rodzaj kontaktów, szukanie pozytywnych autorytetów oraz szacunek do innych ludzi.

Dziecko, obserwując zachowania rodziców i dziadków, automatycznie uczy się, jak odnosić się do innych oraz reagować na pozytywne i negatywne zachowania. Spotkania rodzinne odpowiadają za podtrzymywanie tradycji nie tylko rodzinnych, ale i środowiskowych i kulturowych, a często religijnych i narodowych. Przekazywanie tego dziedzictwa pozwala na podtrzymywanie dalszej tradycji na następne pokolenia.

Role dziadków w rodzinach można opisać następująco:

1. Tworzenie atmosfery rodzinnej – dziadkowie stanowią punkt odniesienia, są szczególnie ważni w chwilach, kiedy rodzinę dosięgają problemy albo kiedy rodzina doświadcza zmian. Dziadkowie w kontaktach z wnukami są w stanie stworzyć niepowtarzalną atmosferę. Dzięki wolnemu czasowi, który posiadają, miłości, którą ich darzą i skoncentrowaniu niemalże całej uwagi na nich, są w stanie dać poczucie bezpieczeństwa, miłości i otwartości. Są świadectwem trwałości i kładą szczególny nacisk na dbałość o kontakty rodzinne. Przebywając w atmosferze stworzonej przez dziadków, świadomie jak i nieświadomie, dzieci przyjmują pewne wartości, wzorce postępowania, wysławiania się i pewien sposób bycia. Prześięgają pewną mentalnością. Wszelkie idee, cnoty, pojęcie dobra i zła wpływają na kształtowanie dalszych dobrych lub złych skłonności, przyzwyczajzeń i sposobów bycia.
2. Obrona trwałości rodziny – dziadkowie bronią trwałości rodziny, zapewniając ochronę i opiekę w niebezpieczeństwie. Zapewniają także wsparcie w czasie

⁹ B. Zięba-Kołodziej, dz. cyt., s. 137.

¹⁰ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1996.

¹¹ T. Kukołowicz, *Jakim wartościami poświęca się współczesny stary człowiek?*, [w:] S. Steuden, M. Marczuk (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006, s. 197.

- problemów finansowych lub tych, związanych z pracą zawodową. Dziadkowie w przeciwieństwie do zapracowanych i zagonionych rodziców mają więcej cierpliwości dla wnuków. Dzięki doświadczeniom, jakie zdobyli, wychowując własne dzieci, nie popełniają tyle błędów co młodzi, są najlepszymi pocieszycielami, opiekunami i powiernikami. Babcia i dziadek posiadają niesamowitą umiejętność słuchania. Są otwarci i zawsze chętni do pomocy, nie krytykują, jak zdarza się to rodzicom, nie wyśmiewają jak koledzy. Są towarzyszami rodziny w jej radościach i smutkach. Relacje z dzieciństwa stanowią podstawę więzi w latach późniejszych. Dziadkowie są ważni dla wnuków jako starsi członkowie rodziny i osoby bliskie. Te relacje sprzyjają właściwemu zakorzenieniu w przeszłości, w historii swojej rodziny oraz całego narodu, który jest rodziną rodzin. Dzięki tym relacjom łatwiej zrozumieć związki panujące w całym społeczeństwie i znaleźć w nim własne miejsce.
3. Rozwiązywanie problemów rodzinnych – dziadkowie są często sprawiedliwymi sędziami w sporach między rodzicami a dziećmi i pełnią rolę negocjatorów w trakcie konfliktów. Łagodzą konflikty dzieci z rodzicami. Są w stanie wyciszyć negatywne emocje powstałe w wyniku jakichś niepowodzeń. Sami, mając większą świadomość popełnionych błędów wychowawczych, próbują usprawiedliwić i rzucić więcej światła na takie czy inne postępowanie rodziców dziecka. Namawiają je do tego, aby spojrzeć na problem z innej strony. Nie oceniają pochopnie. Radzą, by uspokoić emocje i dopiero podjąć właściwą decyzję. W takich sytuacjach pomagają wnukom zrozumieć, że rodzice chcą dla nich dobrze.
 4. Przekazywanie tradycji rodzinnych – babcia i dziadek stanowią ogniwo łączące rodzinę jako całość. Tradycja oznacza przede wszystkim idee, postawy, przyzwyczajenia, sposoby bycia i działania, które przechodzą w sposób świadomy, a częściej nawet nieświadomiony, z pokolenia na pokolenie. Dziadkowie przekazują wiedzę z pokolenia na pokolenie, opowiadają o swoich przodkach, kultywują tradycje rodzinne. Dzieci chętnie słuchają tych opowieści. Taka postawa pozwala na nawiązanie nici porozumienia, której nie można nawiązać z inną osobą z rodziny. Ze względu na swoją rolę społeczną dziadkowie pomagają rodzinie dostrzec ciągłość między przeszłością a teraźniejszością, są cennym skarbem wiedzy na temat przeszłości rodziny. Przekazują tradycję wnukom. Pełnią ważną rolę scalającą rodzinę, dzięki czemu zarówno wnuki, jak i cała rodzina mają silniejsze poczucie więzi i wspierania się wzajemnie. Wzmacniają więź między pokoleniami. Kształtują poczucie trwałości rodziny. Dzięki pradziadkom i dziadkom dzieci zyskują poczucie zakorzenienia, które jest niezmiernie ważne dla kształtowania swojej tożsamości. To babcia i dziadek gromadzą oraz przechowują rodzinne pamiątki i potrafią najpiękniej o nich opowiadać. Towarzystwo dziadkom i pradziadkom rozwija wyobraźnię dzieci, przygotowuje je na trudny moment rozstania. Odzwierciedleniem

tego może być pytanie mojego siedmioletniego wnuka, zadane w interesującej dla niego sytuacji: „Babciu, dlaczego Pan Jezus wymyślił to umieranie?”

Zarówno babcie, jak i dziadkowie potrzebują czasu, aby nauczyć się swoich nowych, czasami zaskakujących ich ról. Nie wystarczą więzy krwi, aby móc być dobrym dziadkiem lub dobrą babcią. Kobiety szybciej i łatwiej wchodzi w rolę babć. Jednak doświadczenie i mądrość życiowa stanowią często fundament i atuty w pozytywnych interakcjach między dziećmi i wnukami. Babcie w momencie pojawienia się wnuków na świecie czują potrzebę pomocy i opieki nad nowym członkiem rodziny. Często chcą w pełni zaangażować się w opiekę nad dzieckiem i poczuć się spełnione. Przekazują niesamowitą wiedzę z życia codziennego, a tym samym są pierwszymi nauczycielkami przyszłego dorosłego życia¹².

Dziadkowie zaś stają się największym męskim autorytetem, znają wiele ciekawych historii, uczą majsterkowania, zarażają swoim hobby. Mają więcej cierpliwości i korzystają z bagażu własnych doświadczeń uzbieranych podczas wychowywania własnych dzieci. Często to oni są „drogowskazami” dla najmłodszego pokolenia, przekazują zasady moralne, pracowitość i co najważniejsze – znajomość dziejów rodziny. Są źródłem wsparcia, akceptacji i zrozumienia. Kochają swoich wnuków miłością bezwarunkową. Ten rodzaj miłości jest inny niż uczucie rodziców czy rodzeństwa. Współczesne młode małżeństwa są mocno zaangażowane w pracę zawodową, zaś cała działalność pielęgnacyjno-opiekuńcza wobec dzieci spoczywa na dziadkach¹³.

Nie zawsze wykorzystywane są w rodzinach zasoby osób starszych, tworzących bogaty kapitał socjalizacyjny dla kolejnych pokoleń. Może to być spowodowane różnorodnymi przyczynami, w tym błędami popełnianymi przez wszystkie podmioty zaangażowane w proces wychowywania, na przykład:

- dziadków – nieumiejętność słuchania, oburzanie się, krytykowanie, niechęć do terażniejszości, tendencje do pouczania, dążenie do roli eksperta w rodzinie,
- wnuków – mały szacunek dla doświadczenia i zasług, lekceważenie przeszłości, pośpiech, fascynacja sobą, infoholizm, uzależnienie od mediów,
- rodziców – ograniczających i marginalizujących kontakty dzieci z dziadkami, niszczących autorytet dziadków/pradziadków, traktujących osoby starsze przedmiotowo.

Może to prowadzić do osłabienia więzi zarówno między dziadkami a wnukami, jak i między dziadkami a ich dziećmi. Może to również ograniczyć rozwój dziecka w różnych formach jego aktywności. Przejmowanie przez dziadków obowiązków ról rodzicielskich może bowiem mieć formę:

¹² O odmiennych rolach babć i dziadków pełnionych w rodzinie można przeczytać między innymi w publikacjach autorstwa A. Brzezińskiej, K. Appelt, J. Piety i innych.

¹³ Interesujących danych z tego zakresu dostarcza I. Kiełtyk-Zaborowska, *Rodzina w cieniu eurosieroctwa czy eurosieroctwo w cieniu rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski 2021.

- oficjalną – dziadkowie stają się rodziną zastępczą dla wnuków, którym ich rodzice, z różnych powodów, nie są w stanie zapewnić prawidłowych warunków rodzinnych,
- nieoficjalną całościową – odsunięcie się lub odsunięcie rodziców od sprawowania opieki nad dziećmi; taka sytuacja może być zawiniona przez rodziców, zaabsorbowanych pracą lub zabawowym stylem życia, bądź też przez dziadków dążących do zaspokojenia własnych potrzeb i ambicji, krytycznie nastawionych wobec swoich dorosłych dzieci w ich rolach rodzicielskich,
- nieoficjalną częściową – pomoc dorosłym dzieciom w opiece i wychowaniu ich potomstwa, dopełnianie, ale nie zastępowanie ról rodzicielskich.

Harmonijne współżycie może być wspólnym dobrodziejstwem dla obu stron. Może dostarczyć cennych i mądrych wartości zarówno dla dziadków, jak i wnucząt. Miłość dziadków jest bardziej świadoma, dojrzała i dlatego częściej inna niż miłość, którą obdarzali swoje dzieci. Ta miłość jest równie silna jak do własnych dzieci.

Najlepszą formą kontaktów są związki zaangażowane, które polegają na uczestnictwie w wychowywaniu, na przyjaznych stosunkach wynikających z bliskości i zaufania. Funkcję socjalizująco-wychowawczą dziadkowie mogą realizować przez organizowanie interesujących zajęć, takich jak spacer, prace w domu, oraz poprzez przekazywanie nowych wiadomości i ciekawostek, realizowanie wspólnych przedsięwzięć, wprowadzenie wartościowych rytuałów, na przykład wspólnych niedzielnych obiadów.

Ważna jest rola dziadków podczas rozwodów rodziców oraz podczas zakładania przez rozwiedzionych nowych związków. Stosunek dzieci do dziadków jest często odbiciem lustrzanym stosunków rodziców do przedstawicieli starszego pokolenia. Współczesne rodziny dotykają różne przeobrażenia zarówno ekonomiczne, jak i obyczajowe. Wszystkie te zmiany zachodzące na przestrzeni dziejów modelują zwyczaje i zachowania w rodzinach.

W kontaktach ze starszymi wnukami mogą powstać interakcje partnerskie czy przyjaźnie międzypokoleniowe. Z wiekiem jedni dla drugich stają się pomocnym wsparciem. W dobie techniki to wnukowie mogą pomagać wprowadzać seniorów w świat techniki i wirtualnej rzeczywistości, a dziadkowie potrafią łączyć mądrość życiową z należną i uzasadnioną tolerancją na zachowania, które drażnią rodziców.

Rola dziadków w procesie wychowania w świetle badań pilotażowych

Rodzina, przedszkole, szkoła, grupy rówieśnicze i inne oraz środowisko lokalne to główne środowiska wychowawcze, odpowiedzialne za wzory i sposoby zachowań. Styl, atmosfera życia w rodzinie decydują też o tym, jak dziecko, a później młody człowiek wykorzystuje zasób zdobytych doświadczeń, jak kształtują się jego ideały

i uczucia. Dziecko przejmując w swym postępowaniu główne wzory obserwowane w rodzinie¹⁴. Rodzina jako podstawowa komórka życia społecznego jest odpowiedzialna w dużej mierze za wychowanie człowieka. To ona powinna przygotować dziecko do życia w społeczeństwie.

Ważni w tym procesie są dziadkowie, którzy nierzadko więcej czasu poświęcają swoim wnukom niż sami rodzice. Jest to uwarunkowane licznymi obiektywnymi i subiektywnymi czynnikami.

Dla wielu starszych osób rodzina (dzieci i wnukowie) stanowi źródło siły, wsparcia, daje motywację do działania, zajmuje istotne miejsce w ich życiu. Prawidłowe relacje rodzinne przez okres wczesnej, a także późnej starości stanowią dla osób starszych podstawę ich prawidłowego funkcjonowania.

Pozytywne relacje dziadków z dziećmi i wnukami buduje często wzajemna lojalność i troskliwość. Otwartość dziadków na potrzeby wnucząt przyczynia się do stworzenia prawidłowych relacji i przekłada się na prawidłowe wychowanie. Spodziewamy się kontynuacji: jeżeli dziadkowie przekazywali swoim dzieciom prawidłowe wzorce, to ich dzieci prześlą je następnemu pokoleniu. Kontakty z wnukami wpływają na komfort psychiczny dziadków. Poczucie bycia przydatnym oraz okazywana miłość i pomoc innym osobom w rodzinie są ważnymi czynnikami psychicznej równowagi osób starszych i korzystnie wpływają na ich kondycję fizyczną. Dziadkowie są ważni dla swoich wnuków jako starsi członkowie rodziny i osoby bliskie. Właściwe relacje z nimi poszerzają krąg doświadczeń psychicznych i społecznych. Stwarzają także fundamenty kształtowania się poczucia zakorzenienia w rodzinie na przyszłość, jednocześnie sprzyjając rozwojowi tożsamości indywidualnej¹⁵. Dziadkowie są źródłem wsparcia w przeżywanych problemach i w przetwarzaniu stosunków z rodzicami.

Czas wolny ludzi starszych na przestrzeni ostatnich lat zmienia się; jeszcze parę lat temu osoby starsze postrzegane były jako mało aktywne ruchowo. Współcześni seniorzy włączają się w proces wychowywania wnucząt i własnych dzieci do rekreacji ruchowej. Wielu dziadków czas wolny spędza na „pilnowaniu” wnucząt, pragnie zastąpić go wspólnymi zabawami, grą w piłkę, spożytkować na bieganiu, zwiedzaniu i poznawaniu nowych miejsc, tworzeniu okazji do budzenia zaciekawienia i zainteresowań.

Wychowanie do rekreacji zaczyna się już w pierwszych latach życia dziecka (w rodzinie, w przedszkolu) i może być z pasją kontynuowane.

¹⁴ K. Smolik, *Czas wolny dziecka a praca zawodowa rodziców*, „Państwo i Społeczeństwo” 2011, R. 11, nr 3, s. 82.

¹⁵ M. Pieńkos, *Dziadkowie w wychowaniu wnuków na podstawie opinii osób młodych i starszych*, „Forum Pedagogiczne” 2015, nr 2, s. 280.

Wyniki i wnioski z badań

Wyniki badań dowiodły, że teza główna, mówiąca o znaczącej roli dziadków w opiece i wychowywaniu wnucząt, potwierdziła się.

Dziadkowie najczęściej spędzają z wnukami czas na spacerach, wycieczkach, co umacnia ich więzi oraz buduje zaufanie. Seniorzy często pomagają przy odprowadzaniu bądź odbieraniu dziecka z przedszkola lub szkoły, oferują pomoc w odrabianiu pracy domowej, zwłaszcza podczas edukacji zdalnej. Z uwagi na to, iż obecnie maleje liczba rodzin wielopokoleniowych, żyjących w jednym domu, pomoc ta jest bezcenna. Wiele babć i dziadków pragnie zaszczyć swoje zainteresowania najmłodszym członkom rodziny. Współczesne babcie zachęcają wnuki do spędzania wspólnych chwil w kuchni podczas gotowania i pieczenia oraz wydawania posiłków, w tym nakrywania do stołu. Wielu badanych seniorów spędza czas z wnukami w weekendy, ferie zimowe bądź w wakacje na wycieczkach rowerowych, spacerach, na wspólnych rozmowach i grach¹⁶. Coraz mniej popularne wśród najmłodszych dzieci i młodzieży stają się na przykład prace typu majsterkowanie czy kolekcjonerstwo. Wiele dawnych umiejętności zanika w sposób naturalny (tkactwo, hafciarstwo, szydełkowanie, fotografowanie, filatelistyka). Ta sytuacja jest szansą dla dziadków, aby w swoich wnukach wzbudzić zainteresowania wieloma umiejętnościami (zaszczyć hobby) w różnych dziedzinach nauki, techniki, gospodarki, sztuki i kultury oraz rekreacji. To jest ta nisza, którą mogą wykorzystać dziadkowie, współpracując ze swoimi dziećmi-rodzicami i wnuczętami. Badani podali, że wspólnie majsterkują, wykonują drobne naprawy, prace ogrodowe, porządki w pomieszczeniach gospodarczych, wędkują i wykonują inne czynności. Dziadkowie często „wchodzą w rolę” zapracowanych rodziców, kompensują czas, który powinni poświęcić dzieciom ich rodzice.

Badani dziadkowie to osoby w wieku między 50. a 60. rokiem życia (młodzi), co sprawia, że cieszą się oni aktywnością zawodową lub/i społeczną, nie są wykluczeni cyfrowo¹⁷. Wnoszą dużo spokoju, mają wystarczająco dużo czasu i siły, aby zaspokajać potrzeby małych wnucząt. Nieco inaczej może wyglądać diagnozowana sytuacja w przypadku, gdy dziadkowie są osobami starszymi. Stan zdrowia nie pozwala im włączyć się w dotychczasowym zakresie w relacje oraz obowiązki rodzinne.

Z obserwacji rzeczywistości wynika, że w wielu domach spędzanie czasu wolnego to uczestnictwo w kulturze masowej, ukierunkowanej na odbiór treści, na działania o charakterze towarzyskim i rozrywkowym przy małej kreatywności ze strony młodszych członków rodziny (rodziców dzieci w wieku przedszkolnym). Bardziej wartościowe działania poznawcze oraz wychowawcze proponują i podejmują dziadkowie.

¹⁶ I. Konieczna, *Komunikacja osoby dorosłej z dzieckiem rozpoczynającym edukację – o wzajemności w rozmowie. Studium teoretyczno-empiryczne z udziałem dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2019.

¹⁷ Wiek dziadków/pradziadków jest zmienną, która w istotny sposób modeluje rolę seniorów w rodzinie.

Rola dziadków nadal wydaje się znacząca w procesie przekazywania wiedzy o przodkach i tradycjach. Z uwagi na to, że współczesne rodziny wielopokoleniowe nie mieszkają razem (pod wspólnym dachem), badani sygnalizują postępujące osłabienie więzi, stopniowy zanik tradycyjnych form i wartości rodzinnych, co niewątpliwie osłabia, a czasami wręcz niszczy spójność rodziny.

Dziadkowie oraz pradiadkowie są naturalnymi, domowymi nauczycielami/guwernerami historii, tradycji oraz zwyczajów. To z opowieści babci/prababci czy dziadka/pradiadka dzieci poznają dzieje swojej rodziny, uzupełniają lub/i tworzą drzewo genealogiczne, zdobywają ciekawe i unikatowe informacje o swoich przodkach i przeszłości rodziny. To właśnie seniorzy przechowują rodzinne pamiątki, stare fotografie, potrafią o nich interesująco opowiadać, wspominają osoby, z którymi są związane¹⁸. To z nimi zwykle wnukowie/prawnukowie odwiedzają rodzinne groby, by wspomnieć tych, którzy odeszli.

Współcześnie daje się zaobserwować, iż wielu młodych ludzi jest rozchwianych emocjonalnie, słabych psychicznie, często w ich domach stawia się na pracę, biznes, a rodzina i wychowywanie dzieci schodzą na plan dalszy. Wiele czynników wpływa na tę sytuację, między innymi powszechny brak czasu oraz szybkie i absorbujące tempo życia. Na tej podstawie przypuszczam, że to właśnie dziadkowie dadzą dzieciom stosowne wzorce. Analiza zebranych danych¹⁹ pozwoliła na sformułowanie następujących ustaleń:

- dziadkowie chętnie spędzają czas wolny na wspólnych zabawach z wnukami;
- umacniają więzi między pokoleniami, budują zaufanie;
- pomagają swoim dzieciom w wypełnianiu codziennych obowiązków;
- spędzając czas wolny z wnukami, przekazują im pozytywne wartości, podtrzymują tradycje rodzinne, okazują miłość i cierpliwość;
- sami chętnie korzystają z pomocy wnuków, zwłaszcza w zakresie nowoczesnych technologii;
- pomagają w wypełnianiu obowiązków rodzinnych, przedszkolnych i szkolnych, zwłaszcza podczas pandemii COVID-19;
- co trzeci senior jest codziennie „obecny” w życiu dziecka/wnucząt.

Dobrze byłoby, gdyby wzorce przekazywane były przez dziadków/pradiadków we współpracy z rodzicami wnuków; niezwykle trudne jest właśnie takie wypełnianie roli.

¹⁸ T. Janicka-Panek, *Dialog dorosłego z dzieckiem jako źródło wiedzy o rozwoju wychowanka oraz jego środowisku wychowawczym*, Referat wygłoszony podczas Ogólnopolskiej e-Konferencji Naukowej „Szkoła jako przestrzeń uczenia się oraz budowania dialogu edukacyjnego”, PUSB, 19.04.2021, w druku.

¹⁹ W badaniach (pilotażowych) wykorzystano metodę sondażu diagnostycznego, technikę ankietowania i stosowny kwestionariusz. Wybór był celowy i obejmował ogółem 45 osób (30 kobiet i 15 mężczyzn); ankietowani to dziadkowie w przedziale wiekowym 50–60 lat; dziadkowie z wybranego przedszkola na terenie województwa łódzkiego.

Podsumowanie

Rozpatrywanie roli babci i dziadka w rodzinie ma dwa aspekty. Pierwsze podejście oznacza, iż dziadkowie mogą być źródłem miłości i zrozumienia dla wnuków (częściej tak odczuwają babcie) oraz źródłem wiedzy, mądrości i doświadczenia (częściej dotyczy to dziadków). Dziadkowie czują, że są potrzebni, bo opiekują się wnukami, czasem zastępują lub uzupełniają rodziców, są towarzyszami zabaw i przewodnikami. To buduje ich zadowolenie, powoduje wzrost poczucia własnej wartości. Jest jednak i ciemniejsza strona analizowanej sytuacji społecznej w rodzinach, gdyż dla wielu ludzi pojawienie się wnuków to wyraźny znak ich starzenia się. Ponadto między dziadkami i rodzicami mogą pojawiać się konflikty związane z metodami wychowania dzieci. Napięcia mogą ujawniać się także wtedy, gdy dochodzi do rozdźwięku pomiędzy oczekiwaniami rodziców oraz samych dzieci a aktywnością babci czy dziadka na polu zawodowym, towarzyskim, rekreacyjnym, medycznym czy społecznym.

Dziadkowie to zawsze ważne osoby znaczące dla wnuków, ale kontekst społeczny, w którym dzisiaj przebiega rozwój pokoleń, istotnie modyfikuje to znaczenie. Duże znaczenia ma także to, czy wielopokoleniowa rodzina mieszka razem, czy osobno i w jakiej odległości, gdyż te kryteria mają wpływ na częstotliwość kontaktów oraz formy wzajemnej współpracy i pomocy.

Unikalne aspekty roli dziadka/babci związane są z faktem, iż relacje dziadek/pradziadek-wnuk, babcia/prababcia-wnuczka są upośredniane przez środkowe pokolenie, czyli rodziców. Jak podkreśla Karolina Appelt²⁰, relacja między najstarszymi i najmłodszymi daje szansę na zachowanie dynamicznej równowagi między zmiennością świata, z którą zwykle lepiej radzą sobie młodszy, a stałością i ciągłością, której źródłem są starsi. Pozwala młodym nie zagubić się w świecie o niespotykanej nigdy dotąd dynamice zmienności, a starszym – twórczo adaptować się do zachodzących zmian.

Bibliografia

- Adamski F., *Rodzina. Wymiar społeczno-kulturowy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Appelt K., *Współcześni dziadkowie i ich znaczenie dla rozwoju wnuków*, [w:] A. Brzezińska, K. Ober-Łopatka, R. Stec, K. Ziółkowska (red.), *Szansy rozwoju w okresie późnej dorosłości*, Wydawnictwo Fundacji Humaniora, Poznań 2007.
- Janicka-Panek T., *Dialog dorosłego z dzieckiem jako źródło wiedzy o rozwoju wychowanka oraz jego środowisku wychowawczym*, Referat wygłoszony podczas

²⁰ K. Appelt, dz. cyt., s. 15.

- Ogólnopolskiej e-Konferencji Naukowej „Szkoła jako przestrzeń uczenia się oraz budowania dialogu edukacyjnego”, PUSB, 19.04.2021, w druku.
- Kiełtyk-Zaborowska I., *Rodzina w cieniu eurosieroctwa czy eurosieroctwo w cieniu rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski 2021.
- Konieczna I., *Komunikacja osoby dorosłej z dzieckiem rozpoczynającym edukację – o wzajemności w rozmowie. Studium teoretyczno-empiryczne z udziałem dzieci ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi*, Wydawnictwo APS, Warszawa 2019.
- Kukołowicz T., *Jakim wartościom poświęca się współczesny stary człowiek?*, [w:] S. Steuden, M. Marczuk (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2006.
- Nogowski J.M., *Rodzina – jej funkcje i zagrożenia*, „Studia Elckie” 2015, t. 17, nr 1/4.
- Ostrowska K., Ryś M. (red.), *Wychowanie do życia w rodzinie*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 1999.
- Pieńkos M., *Dziadkowie w wychowaniu wnuków na podstawie opinii osób młodych i starszych*, „Forum Pedagogiczne” 2015, nr 2.
- Smolik K., *Czas wolny dziecka a praca zawodowa rodziców*, „Państwo i Społeczeństwo” 2011, R. 11, nr 3.
- Starnawski W., *Pedagogia osoby Jana Pawła II: interpretacja egzystencjalna*, Centrum Myśli Jana Pawła II: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2020.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, PWN, Warszawa 1996.
- Tyszka Z., *Rodzina we współczesnym świecie*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2002.
- Zięba-Kołodziej B., *Rola dziadków w życiu rodziny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2012.

The pedagogy of a grandmother's heart, i.e., the supporting role of grandparents in the process of raising children and younger pupils

Abstract: The aim of the article is to share thoughts on the role of grandparents (great-grandparents) in the process of raising children – grandchildren (great-grandchildren). After all, the concept of the family includes the activities and tasks that the family performs for its members; it plays an essential role in satisfying all the needs necessary for a proper life among relatives. It is in the family that children learn basic life skills, it is there that they acquire behaviour patterns and develop their personality.

The nature of the contacts and communication of the relationship between grandparents and grandchildren depends mainly on the grandparents, on how they understand their role in the family and how they will want to fulfil it. The article highlights three main types of relationship between grandparents and grandchildren, proposed by K. Appelt.

Keywords: the role of grandparents, contemporary extended family, functions of grandparents (grandmother and grandfather) in the family

About the Author

Teresa Janicka-Panek – dr, prof. PUSB, Stefan Batory State University, Institute of Social Sciences, lecturer in preschool and early school education since 2007, author and co-author of several monographs, including those translated into Ukrainian member of the Editorial Board of the academic journal *Ridna Szkoła* (Ukraine); dozens of academic articles, eight early learning curricula, textbooks for students in grades 1–3. Research interests: pre-school and early childhood education, didactics, didactics of integrated education, comparative pedagogy, occupational health and safety in educational institutions. President of the OR of the Society of Folk Universities in Piotrków Trybunalski.